

Erdély öregfás legelői

Jelenlegi állapotok és kihívások a fenntartható gazdálkodáshoz

Dr. Hartel Tibor¹, Kádár Tibor Sándor²

1-2. kép. Mirkvásári öreg tölgyfás legelő *arculata* lombtalan és lombos állapotban. (Fotó: a cikk szerzői)

Az élelmiszer-biztonság – azaz a megfelelő mennyiségű és minőségű élelmiszer hosszú távon fenntartható biztosítása az emberi társadalom számára – egyike azon fajsúlyos kérdéseknek, amik az európai országokban is rendszeresen felmerülnek. Az erdei legeltetés kérdése Európában a 18. század végétől a 20. század elejéig lényegében a táplálékbiztonsággal kapcsolatos összetett problémák egyik vetülete volt, ami együtt jelentkezett egy másik jelentős társadalmi elvárással, a fokozódó faigény kielégítésével. Európa emberi populációja ebben az időszakban exponenciálisan növekedett, a városok gyorsan terjeszkedtek, az iparosodás fokozódott, és a hagyományos termelési formák nem voltak képesek fenntartható módon kielégíteni az élelmiszer és a fa iránti növekvő társadalmi igényeket. Ezt a krízist a tudományos/mérnöki mezőgazdálkodás (agronómia) és erdészet (fatermesztés) megjelenésével és intézményesülésével lehetett áthidalni.

Az *Erdészeti* majd *Erdészeti Lapokban* megjelent cikkek (19. század vége, 20. század eleje) szép áttekintést adnak a hagyományos gazdálkodási formákból a modern gazdálkodási formákba való átmenetbe, valamint az ezzel járó sokoldalú (kulturális, intézményi) problémákba Magyarországon. Mit tanulhatunk ezekből a cikkekből (azaz a múltból), hogy a jövőnket fenntarthatóvá tegyük? Dr. Lonkay Antal cikkétől („A legeltetés kérdése”, *Erdészeti Lapok*, 1903) inspirálva a következőket emeljük ki. A hagyományostól, a beválttól a legtöbbször nehéz megválni. A beváltaknak a kritikus újragondolásában fontos szerepet játszik az egészséges tudományos vita (amely nem polarizálja a közösséget), a jó minőségű

információ, a helyi közösségek informálása és támogatása, a példamutatás és a jóindulat.

A jelen írás fő célkitűzése, hogy betekintést adjon Erdély öregfás legelőinek jelenlegi állapotába és a velük kapcsolatos fenntarthatósági kihívásokba. Többekben felmerülhet a kérdés, hogyan kapcsolódnak ezek a fáslegelők a fenti felvezetőhöz?

Az öregfás legelők olyan időkben kerülnek egyre inkább szóba, amelyek bizonyos szempontokból hasonlítanak a 100–150 éve uralkodó helyzethez. Európa és a globalizált világ manapság egy újabb és sokkal összetettebb fenntarthatósági kihívássorozat előtt áll, amelyben az élelmiszer-biztonság számos más sürgető társadalmi, környezeti és éghajlati kihívással együtt jelentkezik. Akárcsak 100–150 évvel ezelőtt, ezeknek a kihívásoknak a megoldása is tudást, innovációt, kollaborációt, paradigma- és értékváltást, valamint jóindulatot igényel.

Ebben a kontextusban az öregfás legelők és a legtagább értelemben vett agrárerdészeti rendszerek, lényegében a hagyományos gazdálkodási formának az újrafelfedezését, újraértékelését is jelentik. Ezek mellett számos olyan természeti elem vált társadalmi szinten elfogadott jelentős értékévé, amiket 100–150 éve még nem tartottak annak, legalábbis nem úgy, mint manapság.

Számos faj, valamint ezek élőhelyei manapság formálisan védettek (tipikus esetben az erre kijelölt védett területeken), és egyre egyértelműbb a biodiverzitás és az ökoszisztémák szerepe az emberi társadalom stabilitásában és az egészséges élethez szükséges környezet fenntartásában. Ehhez az egészséges környezethez egyértelműen a fáslegelők is hozzájárul(hat)nak, mint komplex természeti, de akár klímaszabályozó rendszerek.

Az öregfás legelők olyan multifunkcionális rendszerek, amelyek egy időben több fontos szolgáltatást is biztosítanak a talaj minőségétől, lokális éghajlati feltételeken, biodiverzitáson, erdészeti szempontból fontos génállományon keresztül egészen az egészséges mezőgazdasági termékekig, nevelési, kulturális és helyi gazdasági kezdeményezésekig (pl. ökoturizmus). Ezeket az értékeket Európa-szerte kezdik felismerni, és az utóbbi pár évben több helyi kezdeményezésről van tudomásunk (Magyarországon és Erdélyben is), amelyek a fáslegelők multifunkcionalitására alapoznak.

¹ egyetemi docens, Magyar Biológiai és Ökológiai Intézet, Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, Románia.

² Zetelaka Erdőrendészeti Hivatal, Székelyudvarhely.

1. táblázat. Erdély legérdekesebb még mindig legeltetett öregfás legelői. Ezek fáslegelők a helység nevére történő kereséssel megtekinthetők a Google Earth műhold térképen, illetve az www.arboriremarcabili.ro portálon (a helyszínekhez műholdas térkép is hozzárendelhető). A tölgyek nagyrészt kocsányos, kisebb részt kocsánytalan tölgyek. A tölgyek esetén 400 cm törzskerület (130 cm törzs magasságban), a bükk esetén 350 cm volt a batár amitől a fát „öregnek” minősítettük.

Település neve	Terület (ha)	Rövid jellemzés
Mirkvásár (Mercheaşa)	1100	Több mint 450 öreg tölgy, hiányzó újulat. Jelen tudásunk szerint Közép- és Kelet-Európa legkiterjedtebb és legtöbb öreg tölgyvel bíró fáslegelője. Erdély legvastagabb tölgye (927 cm törzskerületű kocsányos tölgy) is itt található. Alacsony az öreg fák diverzitása (túlnyomóan tölgyek). Az utóbbi 50 évben kivágott fák tuskói, vagy azok helyei még jól látszanak. Tehén-, bivaly-, ló-, juh- és kecskelegeltetést is folytatnak itt. Könnyű megközelíteni. (1–2. kép)
Tyúkos (Ticusu)	1400	Több mint 260 öreg tölgy, hiányzó újulat. A legkiterjedtebb öreg tölgyfás legelők egyike. Az utóbbi 50 évben kivágott fák tuskói vagy helyeik jól látszanak. A juhokkal való túllegeltetés, valamint a cserjék eltávolítása miatt szembeűnő az gyeperóziója. Könnyen megközelíthető. (3. kép) Románia legvastagabb ismert gyertyánja (500 cm törzskerület) is itt található.
Vármező (Campu Cetatii)	900	Több mint 200 öreg bükk. Tudomásunk szerint Vármező vidékén vannak a legkiterjedtebb és legtöbb öreg bükkfával rendelkező fáslegelők. Viszonylag nehezen megközelíthető helyszín.
Kalonda tető – Farkaslaka és Korond között	300	Több mint 25 öreg bükk. Székelyföld 7 csodájának egyikeként is említik, ismert és nagyra értékelt terület. A legelőt tehennel, juhokkal és kecskével is legeltetik. Nagyon könnyű megközelíteni. (4. kép)
Jegenye (Leghia) és Inaktelke (Inucu) között	400	Nagy az öreg fák sokfélesége (kocsányos tölgy, csertölgy, gyertyán, nyír, vackor, mezei juhar, cseresznye), de ami igazán kiemelkedővé teszi, a barkócaberkenyék nagy száma. Itt található Erdély legvastagabb barkócaberkenyéje is (302 cm törzskerület). (5. kép)

Az Erdélyi dombvidéki fáslegelők (350–800 m tengerszint feletti magasságban) Európa legkutatottabb fáslegelői közé tartoznak. A mi definíciónk szerint fáslegelők azok a legelők, ahol szórt állásban található méretes, érett és/vagy öreg fák. Ezeket a legelőket legeltetéssel és más legelőfenntartási munkálatokkal – pl. cserjék eltávolítása – hasznosítják, illetve tartják fenn. Ezek Erdély vonatkozásában kivétel nélkül legeltetés és legelőkezelés hatása alatt fejlődtek, legelőként szolgáltak, illetve szolgálnak ma is. Néha kaszálták is őket, de a kaszálókön is lehet fás vegetáció.

Mint ilyenek, egyértelműen hagyományos agrárerdészeti rendszerekként, esetleg rendszerkezdeményekként értelmezhetők, annál is inkább, mert bizonyos környezeti körülmények között (mint pl. aszályos nyár, kora őszi szárazság és téli időszak) ezek a fák is szolgáltattak táplálékot, elsősorban az állatoknak (makktermés, amit akár már zölden is levertek, lombtakarmány stb.), de gyakoriak azok a feljegyzések és elbeszélések is, melyek a tölgy-makkból őrölt liszt vagy akár a bükk-makk emberi fogyasztását említik szűkös gabonatermésű években.

Az általunk kutatott rendszerek elsősorban legelőként szolgáltak/szolgálnak. Erdélyben az öregfás legelőkön tipikusan legalább 200 éves fák találhatóak (értjük ezt elsősorban a tölgyfás és bükkfás lege-

lőkre). Életkoruk okán ezek a fáslegelők méltán tekinthetők intézményi, gazdasági, biológiai és ökológiai hagyaték elemeknek is. Az öregfás legelők élő tanúi annak az évszázados intézményi és gazdasági átmenetnek és változásoknak, amelyekről például az *Erdészeti Lapok* 19. és 20. században közölt cikkeiben olvashatunk, és amely változások nagyrészt az egész Kárpát-medencében végbementek.

Jelenleg Erdélyben több mint 300 fáslegelőről van tudomásunk – ez legalább 30 000 hektár területet jelent. Az Erdélyi Mezőségen ismereteink szerint

nincsenek már fáslegelők, de az 1950–1970-es években még voltak. Az öregfás legelőkön található fák (élő, illetve a kivágott fák tuskói alapján) hektáronkénti törzsszáma 10–25, és ez a törzsszám többé-kevésbé jellemző azokra a fáslegelőkre is, amelyek fiatalabb (80–150 éves) fák találhatóak. Ez a törzsszám valószínű kapcsolatban lehet azokkal az optimális környezeti feltételekkel, amelyek a legelő gazdaságos szinten tartják, de a legelő állapot számára is kedvező, illetve a fák termékenységét is maximálja.

3. kép. A tyúkosi öreg tölgyfás legelő arculata (Fotó: a cikk szerzői)

4. ábra. Kalonda-tetői bükkfás legelő képe (Fotó: a cikk szerzői)

A fáslegelőket hagyományosan tehennel, bivalyokkal, lovakkal, disznókkal és juhokkal legeltették, és a legtöbbször a különböző legelő állatfajoknak különböző legelőket különítették el (például nem legeltettek juhokat a tehén- és bivalyok legelőjén).

A legelőket Dél-Erdélyben jellemzően közlegelőkként használták. Manapság viszont a juhlegeltetés dominál az erdélyi fáslegelőkön, és megszűnt a közlegelő jellegük is. A legelőket (elektromos) kerítésekkel szabdalják fel a használók, és kizárják még a látogatás lehetőségét is. Emellett szinte mindenhol ahol juhlegeltetés történik, a gyeptalaj szintjéig le van rágva. A tyúkosi öregfás legelő legmagasabb pontjáról körbetekintve a tájban 5 működő juhesháza lehetett számolni 2019 szeptemberben, mindegyik esztenához 500–1500 juh tartozott. Kilométereken át gyalogolva a fáslegelőn kopár talaj is jutott minden lépésünk alá.

Ez a drámai legelőerózió sok kellemtelen meglepetést okoz majd az éghajlatváltozás hatásainak kihangsúlyozódásával. Ez a jelenség ugyancsak a hagyományos rendszerek változásához köthető. A juhlegeltetés egy magashegységi foglalkozás volt nyáron, ellentétben azzal, amit a klímaváltozásra való optimális reagálás megkövetelne, ez most egyre inkább a dombvidék felé tolódik.

A vidék előregedése miatt a megrokkantó hagyományos állattartás egyik jellemzője, hogy ezek a tevékenységek térben és időben eltolódnak. A hegyvidéki és erdőhatár körüli nyári legeltetést teljesen felhagyják, így ezek a területek beerdősülnek, viszont a

dombvidéki legelőkre egyre nagyobb nyomás nehezedik. Mindkét modellváltás jelentős tájképi és környezeti változást idéz elő. Gond az, hogy az egyre koncentrálódó emberi tevékenység pont a sérülékenyebb fáslegelőt érinti a legjobban, ami az erdővel ellentétben nélkülöz majdnem minden intézményi védelmet. Ennek optimalizálásában nagy szerepe lenne az EU agrárpolitikájának, aminek törekednie kellene az egyensúly megteremtésében az ilyen tendenciák kompenzálására.

A fáslegelők és a szálerdős faközösségek között lényeges eltérés tapasztalható, ami főként a fénykedvelő fajoknak tudható be (mezei juhar, vackor, alma, nyír, tölgy, barkócaberkenye). Továbbá, Erdély dombvidéki területein a legelőkön (vagy a múlt évtizedekben önerdősülő legelőkön) találhatóak a legvastagabb és legöregebb fák. Ilyen szempontból a fáslegelők

nagyban hozzájárulnak a tájszintű fajdiverzitáshoz is.

Az 1. táblázatban bemutatjuk Erdély öt legnagyobb és legérdekesebb öregfás legelőjét, egyidejűleg hangsúlyozva azt is, hogy minden fáslegelő érdekes, értékes és egyedi.

Erdély déli részén (Szászföld kulturális régió) található Közép- és Kelet-Európa legkiterjedtebb és legnagyobb számú öreg tölgyfával bíró fáslegelői, közöttük a Mirkvásár (1–2. ábra), Tyúkosi (3. ábra), Longodár, Segesvár – Breite és Kőhalom melletti fáslegelők.

A fáslegelők biodiverzitását célzó kutatások kiemelik ezeknek a magas természeti értékeit és egyediségét. A társadalmi jellegű kutatások kimutatták, hogy a helyi közösségek nagyban értékelik őket: árnyék a legelő állatok számára a forró nyári hónapokban, makk, gyümölcs (főleg vackor, alma), jótékony hatás a gyepra és a talajra, élőhely különböző fajok számára, faanyag- és lombtakarmányforrás és nem utolsósorban esztétikai, kulturális értékek. A kutatások ugyanakkor két, a fák jövője szempontjából fontos aspektusra is rámutattak:

- Az idősebb generációk sokkal jobban értékelik a fáslegelők szórt állású fáit, mint a fiatalok. A 20 év alatti fiataloknak sok esetben már nincs is tudomásuk a környékbeli legelők fájának állapotáról.
- A legtöbbször ma már csupán azt tartják értéknek, hogy a fák árnyékot biztosítanak a legelő állatok számára.

Több oka lehet ennek a generációk közötti eltávolodásnak, elidegenedésnek. A legfontosabb az, hogy a legelők hagyományos közlegelő jellege

5. ábra. Barkócaberkenyész fáslegelő Jegenye és Inaktelke között (Fotó: a cikk szerzői)

6. ábra. Dr. Hartel Tibor ökológus az öreg fák és a fáslegelők sokrétű jelentőségét taglalja az OEE 2016-os erdélyi vándorgyűlésén, magyarországi erdészek egy csoportjának az erdőfülel legelőn (Fotó: dr. Csóka György)

7. kép. Kádár Tibor erdőmérnök (balra), a szakmai nap fáslegelőket is érintő programjának szervezője és vezetője a résztvevők egy kisebb csoportjával Erdőfülén (Fotó: dr. Csóka György)

megszűnt, amikor is a helyi közösség minden tagja – akiknek legelő állatuk volt – kötelező módon részt is kellett vegyen a legelő karbantartási munkálataiban. Másrészt megszűnőben van a hagyományos gazdálkodás kultúrája is. A helyi közösségek ma már kevésbé függenek a fáslegelőktől a számukra fontos különböző termékek előállításában (legyen szó akár lekvárokról vagy italokról is), mint régen. Harmadrészt a jelenlegi agrárpolitika is inkább az egyéni legelőhasználatot támogatja (ironikusan, a „közös” agrárpolitika nem támogatja a közlegelőket). Az erdélyi fáslegelőket napjainkban a következő tényezők veszélyeztetik:

- A vidéki, falusi társadalom elidegenedése ezektől a tájelemektől.
- A juhokkal történő túllegeltetés.
- A fák újulatának elmaradása.
- Az idős faegyedek eltávolítása.
- A legeltetés felhagyása, illetve az ezt követő cserjésedés és önerdősülés.
- További probléma, hogy a formális agrár- és erdészeti politika nem teszi lehetővé a fáslegelőkön a fás vegetáció szórt felújítását. Ha mesterséges felújítás zajlik, akkor az inkább erdészeti üzemmódban, zártabb állományt célozva történik.
- A rendszabályok a fáslegelőkön nem védik az öreg fákat.
- A „fáslegelő” kifejezés nem is létezik a törvényben, így hogyan tudnánk védeni illetve fenntartani egy olyan tájelemet, aminek még formálisan elfogadott neve sincs?

Tekintve, hogy a fáslegelők degradációja rohamos, úgy gondoljuk, hogy sürgősen életbe kell léptetni olyan kezdeményezéseket, amelyek helyi szín-

ten „újrakapcsolják” az embereket a szórt állású fákkal, fáslegelőkkel. Ezek a kezdeményezések pár esetben már kezdenek megjelenni. Mirkvásáron a fáslegelő ma már a település látogató csodája, egyre többen büszkéik is rá. Kőboron a *Foundation Conservation Carpathia* kezdeményezésével és támogatásával 500 hektár területű legelőre szeretnék visszahozni a szórt állású tölgyeket, 2020-ban több mint 250 tölgyfát ültetve. 2020-ban, Székelyhodoson a Pando egyesület, a helyi közbirtokossággal szorosan együttműködve 500 tölgycsemetét ültetett egy jelenleg még fátlan legelőre. Szászkeződen, 2020-ban a közbirtokosság egy olyan projektet nyert el, aminek célja egy „öreg fa múzeum” létrehozása a település melletti öregfás legelőn. Sepsiszentgyörgyön 2019-ben és 2020-ban is tüntetések voltak azért, hogy az öregfás legelőket megmentseik egy infrastrukturális beruházás káros hatásaitól.

Erdély-szerte több helyen vannak kezdeményezések a fáslegelőknél turisztikai útvonalakba való bekapcsolására. Közszínhetően elsősorban a *Románia Legszebb Fáit* kezdeményezésnek, egyre többen figyelnek fel ennek az ökológia egységnek a fontosságára. Önszerveződő, regionális csoportok alakulnak a közösségi hálón ezeknek a fáknak és fáslegelőknél védelmére, de egyre több erdész szakember is tudatosan értékeli fontosságukat. Ennek egyik eredményeként az Országos Erdészeti Egyesület 2016-ban, Erdélyben rendezett 147. Vándorgyűlésének egyik legnépszerűbb szakmai programja volt egy öregfás legelő bemutatása. Az erdőfülel legelőn több mint száz erdész kollégával oszthattuk meg gondolatainkat (6-7. kép).

Fontos tudni, hogy közvetve az erdész szakemberek szerepe, felelőssége is jelentős lehet a fáslegelő megőrzésében. Erdélyben ugyanis az erdőterületen kívül kitermelt faanyag értékesíthetősége is nagyban függ tőlük. Ha egy arra jogosult erdőmérnök pl. megtagadja a fáslegelőn kitermelt faanyag „legalizálását”, akkor értékes, pótolhatatlan faegyedeket menthet meg a kivágástól.

A klímaváltozáshoz való alkalmazkodás keretében a fáslegelő szabadállású fájának erdőgazdálkodási szempontból is jelentős szerepe lehet az egyre súlyosbodó erdészeti szaporítóanyag-utánpótlás krízis kezelésében. Habár ez a szempont további alapos kutatásokat igényel, tény, hogy napjainkban Erdélyből – Székelyföldről, azon belül is Erdővidék fáslegelőiről ellenőrizetlen körülmények között jelentős mennyiségű makk jut az anyaországi csemetekertekbe.

Ez egy fenntartható, szakmailag megalapozott, ellenőrzött mederbe terelve, megfelelő genetikai vizsgálatok és az ezekből származó fiatalosok monitoringja mellett jelentősen növelné ezeknek a csodálatos ökológiai rendszereknek a fenntarthatóságát, megmaradását, de főleg elismerését és értékelését a helyi közösségek, intézmények részéről.

A fenti kezdeményezéseken túl megemlítendő a témakörrel kapcsolatos tudományos információkat közlő cikkek számának öröndetes növekedése is. Összességében úgy érezzük, hogy az erdélyi társadalmi szinten létezik már egy olyan felismerés, hogy a fáslegelő értékesek, és ez óvatos optimizmusra adhat okot, legalábbis néhány fáslegelő jövőbeni sorsát illetően. ✨